

UDK 811.163.42'26"17"
Izvorni znanstveni članak
Rukopis primljen 30. VIII. 2006.
Prihvaćen za tisak 11. V. 2007.

Darija Gabrić-Bagarić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
dgabric@ihj.hr

KNJIŽEVNOJEZIČNA NORMA FRANJEVAČKIH PISACA 18. ST. – SASTAVNICA JEZIČNOSTANDARDIZACIJSKIH PROCESA

Važnom sastavnicom hrvatskoga predstandardnoga jezika smatra se koine franjevačke književnosti 18. st. Izrasla iz pisane prakse bosanskih franjevaca 17. st., obogaćena u jeziku hrvatskih franjevaca izraznim sredstvima pučke književnosti, već je u 18. st. pokazivala obilježja standardiziranosti: polifunkcionalnost, preskriptivnost i neovisnost o organskim idiomima. Koine je opisana u franjevačkim gramatikama, što je naznaka normativnih tendencija.

Uvod

Prema suvremenim spoznajama pri nastanku standardnoga jezika presudne su kulturna i jezična tradicija, uz neprijepornu ulogu izvanjezičnih čimbenika različitih u pojedinim nacionalnim zajednicama. U hrvatskom se slučaju mora naglasiti kontinuitet književnoga jezika od najstarijih razdoblja te istaknuti pokušaje normativnih zahvata već od 17. st. Izbor narječne osnove hrvatskoga standardnoga jezika tako se više ne tumači samo postojanjem dubrovačkoga štokavskoga književnoga jezika kao uzora, teritorijalnom proširenošću štokavice i brojnošću njezinih govornika, nego se sva štokavska pisana praksa, slavonska, dalmatinska i bosanska, tretira kao predstandardni idiom izravno odgovoran za taj izbor. Za dalmatinsku i slavonsku štokavsku književnost tipično je da izrasta iz tradicije bosanske franjevačke književne produkcije, pa i svoj izraz duguje bosanskoj franjevačkoj koine. Tako gledano, književni jezik bosanskih franjevaca postaje sastavnicom one jezične baštine na kojoj je utemeljen suvremeni hrvatski standard.

Unatoč tradiciji koja je vodila k samostalnoj i neovisnoj jezičnoj standardizaciji, određeni zahvati u književnojezičnu strukturu na prijelazu iz 19. u 20. st. neke su izvorno hrvatske književnojezične karakteristike podvrgnuli korekcijama ili su im zatvorili mogućnosti ulaska u novovjeki hrvatski standard.

I.

Razmatranja o književnosti i jeziku franjevačkih pisaca nužno određuje činjenica njihove višestoljetne vezanosti za jedinstvenu redovničku provinciju – Bosnu Srebrenu. U vrijeme političke razjedinjenosti i razdijeljenosti bosansko-hercegovačkoga i hrvatskoga prostora između triju političkih cjelina – Mletačke Republike, Habsburške Monarhije i Otomanskoga Carstva – redodržava je funkcionirala kao ujedinjujući čimbenik. Pripadnost redodržavi Bosni Srebrenoj i franjevačkom redu preteže nad nepripadanjem istoj civilnoj državnoj organizaciji.

I kad se u prvoj polovini 18. st. odvoji dalmatinska provincija Presveto-ga Otkupitelja (1735.), obuhvativši prostor od Splita do Dubrovnika, a Kapi-stranskoj (1757.) pripadne Slavonija, veze između franjevac neprekinuto traju. Razdvajanje je donosilo samo organizacijske promjene, odnosilo se više na praktične franjevačke probleme, dok književno-jezične veze ničim nisu narušene. Postoje podaci o kolanju franjevačkih knjiga između novostvorenih provincija, svjedočanstva o utjecajima pojedinih autora na pisce druge provincije i o popularnosti pojedinih djela izvan granica matične provincije. Slijedom tih spoznaja možemo govoriti o kompleksu franjevačke književnosti neovisno o administrativno-organizacijskim granicama. Na toj činjenici valja inzistirati stoga što se ustalilo atribuiranje pisaca prema regionalnoj pripadnosti (dalmatinski, bosanski, slavonski), a zanemaruje se spoznaja da se njihov književni izraz temelji na književnojezičnoj koine franjevačkih i isusovačkih nabožnih pisaca 17. st., a ne na mjesnom govoru.

Djelovanje u istoj redodržavi povezivalo je franjevačke pisce – pripadnike različitih govora i poticalo ih na stvaranje književnoga izraza kojim će se govorne razlike prevladati. Književni izraz morao je biti na neki način normiran, ujednačen i podjednako razumljiv u svim dijelovima redodržave. Unatoč jadicovkama onodobnih pisaca da svaki franjevac piše na svoj način, koje su se uglavnom odnosile na grafijske neusklađenosti, franjevačke pisce odlikuje jedan fond zajedničkih karakteristika, posebno na razini jezične nadgradnje, tj. u leksiku i sintaksi, koje njihovu jeziku omogućuju atribut književni, a to uvijek pretpostavlja određenu normiranost i ujednačenost.

II.

Književno-tematska podudarnost također svjedoči o jedinstvu franjevačkoga stvaralaštva. Naime, nabožna djela: homiletička, katehetska ili zabavno-poučna sukladna su po izboru i obradbi sadržaja, po odnosu prema stranim izvornicima, a – što je najvažnije – djela starijih pisaca, prvenstveno onih iz 17. st., postaju predložak mlađim piscima, piscima 18. st. Kad čitamo u Grabovčevu *Cvitu* pouku naslovljenu *Način za uzdizati malu dicu*, otkrivamo očevidan utjecaj Lastrićevih napatuka o odgoju *Dičica se imaju u strahu uzdizati*, koje je taj bosanski franjevac objavio u knjizi *Nediljnik dvostruk*. Proučavanje izvora Babićeva *Cvita* otkrila su način kako prerađuje svoje predloške – Kašića, Bandulavića, Divkovića, Ančića, Šitovića (Šetka 1967: 126 – 165).

Svakako treba imati na umu da se u 18. st. pojavljuje i poezija kao novi žanr, a karakterističan je za to razdoblje i iskorak prema novim temama, uglavnom povijesnim, točnije jača interes za narodnu prošlost. Paralelno s tim jezični uzor postaje i jezik i izraz pučkoga stvaralaštva. Širenje repertoara književnih tema priskrbilo je književnom jeziku franjevačke literature atribut polifunktionalnoga, odnosno njegova se primjena proteže izvan okvira nabožnoga diskursa (Kuna 1972: 47).

Jezikoslovna djela, predstavljena gramatikom fra Josipa Jurina, očituju oslanjanje na starije franjevačke autore možda još izrazitije nego književni korpus, s tim što u tom segmentu stvaralaštva postoji i veza s isusovačkim piscima (Tafra 1999: 27–32). Jurin je čak izrijekom potvrdio da se ugledao na Della Bellinu gramatiku, tiskanu uz rječnik *Dizionario italiano, latino, illirico* (Venezia, 1728.), zatim da je proučio jezik fra Jerolima Filipovića, Jurja Barakovića, fra Andrije Kačića Miošića, fra Tome Babića, fra Lovre Šitovića. Filipovića ističe kao pisca uzorna jezika (Kosor 1953: 51–52).

Na početku svojih dijaloških gramatičkih pouka T. Babić definira gramatiku: *Grammatica est ars recte loquendi, recteque scribendi scriptorum et poetarum lectionibus observata. Gramatika je umijeće pravilna govora i pravilna pisanja koje se vidi u tekstovima pisaca i pjesnika.*

Babićev aksiom znači da gramatičar svoj materijal mora crpiti iz književnoga teksta, a samim tim opisani (književni) izraz ima atribut *prestižnoga, biranoga, uzornoga*. Književni jezik Babić u gramatici ne samo da opisuje već ga koristi i kao metajezik, što mu proširuje područje uporabe.

Franjevačka se književnost 18. st. može i mora promatrati kao cjelina, a jezične odlike sagledavati u kontinuitetu od pojave prvih pisaca – Bosanaca Bandulavića i Divkovića pa do dalmatinskih autora 18. st. Zapravo, koine kojom su

pisali bosanski franjevci 17. i 18. stoljeća temelj je i osnovna sastavnica književnoga jezika dalmatinskih franjevaca 18. st. i građa na kojoj je nastao gramatički opis u Jurinovoj *Slovkinji* i Babićevoj *Gramatici*.

Tek treba istražiti koliko je formiranju književnoga jezika 18. st. pridonio Bandulavićev lekcionar kao službena, obavezna knjiga u crkvama na širokom potezu od Bosne do Bugarske, u Dalmaciji i Slavoniji, u Istri i Primorju, i u vremenskom protegu od 17. do 19. st. (Kovačić 1991: 55). Jezik lekcionara imao je prestižni status, pa je sasvim izvjestan njegov utjecaj na stvaranje jezičnih navika.

Za potrebe dalmatinskih crkava tiskana je 1773. preradba Bandulavićeva lekcionara (1613.) iz pera plodnoga pisca fra Petra Kneževića (1701. – 1768.). Raščlamba Kneževićeva lekcionara pokazala je izrazitu jezičnu sličnost dvojice autora, uz napomenu da Knežević neke arhaične oblike i konstrukcije inovira uvođenjem izrazito novoštokavskih karakteristika. Jezik tih dvaju lekcionara dokaz je o postojanju neprekinute razvojne linije hrvatskoga književnoga izraza od 15. do 19. stoljeća bez obzira na regionalne i administrativne granice (Gabrić-Bagarić 2003: 117–132).

Jezik svih promatranih pisaca može se zatim promotriti u suodnosu s gramatičkim ustrojem hrvatskoga jezika predstavljenim u prvoj hrvatskoj gramatici – Kašićevoj, pa onda s onim opisima hrvatskoga gramatičkoga nacрта kakav nalazimo u Babića, Šitovića, Jurina, Della Belle... Naravno, na onim jezičnim razinama koje te gramatike tretiraju (Tafra 1999: 27).

Jezik franjevačke književnosti kao konzistentan sustav, zbog čega mu i možemo pripisati naziv koine, izvjesno je utjecao u 19. st. na odluku da se hrvatski standardni jezik temelji na štokavskoj osnovi.

U cilju dokazivanja postavljene pretpostavke pozornost zadržavamo na djelima najistaknutijih stvaralaca 18. st. iz južnoga hrvatskoga kruga, a to su poimence: fra Filip Grabovac (1698. – 1749.), fra Tomo Babić (1680. – 1750.), fra Jerolim Filipović (1688. – 1765.), fra Andrija Kačić Miošić (1704. – 1760.), te gramatičar fra Josip Jurin (1730. – 1801.). Navedeni su pisci odabrani prvenstveno zbog književnih kvaliteta i popularnosti njihovih djela, zbog tematsko-sadržajnih veza s bosanskom franjevačkom produkcijom, zbog novih tema i stila, te posebno zbog njihovih vodećih pozicija u vremenu u kojem književno djeluju. Svjesni smo da je slika književnoga izraza u 18. st. tim izborom do neke mjere pojednostavnjena, ali kako je jezik niza dalmatinskih pisaca, i svjetovnih i nabožnih, gramatički opisao Maretić, ovdje samo upućujemo na tu studiju (Maretić 1915., 1916.). Cjelovitiji bismo uvid dobili uključivanjem slavonskih autora, ali kako je njihov jezik također opisan, moguća je usporedba jezičnih podudarnosti (Maretić 1910: 146–233). Opseg ovoga rada ne dopušta šira zahvaćanja.

Opis jezika

Fonološka i morfološka obilježja

Svi franjevački pisci 18. st. pišu štokavicom, gotovo redovito ikavicom, ili ikavsko/jekavskim dvojstvom. Izbor ikavice ili jekavice, kao i nekih rubnih fonoloških odlika, najčešće je određen jezikom pisca – uzora, piščevim podrijetlom, ali i govornom pripadnošću publike kojoj je tekst namijenjen. Izrazitiji jekavizam prodire u jezik pisaca i djela koja stoje pod izravnim utjecajem narodnoga stvaralaštva, za što su najbolji primjer Kačićevi i Grabovčevi stihovi. Jekavizam nije ni u njih opće obilježje, već je leksički motiviran. Jekavski su ustaljeni sklopovi i sveze narodnoga pjesmotvora, npr. *bijeli grad*, *bijele ruke*, *bijela kula*, *svijetla čorda* – u Kačićevoj poeziji, *vjera moja* (kao zakletva), *bijela lica*, *sili odolijet*, *lijep i lijepo* u raznim kombinacijama, *nijesi* (u sroku *jesi*) – u Grabovčevim pjesmama. Jekavizama u prozi te dvojice pjesnika nema ili su vrlo ograničeni.

Jedan broj odlika franjevačke koine zajednički je svim dalmatinskim piscima 18. st.: naporedna uporaba *št/šć*, nedosljednost u pisanju i uporabi glasa *h*, nebilježenje jotacije u izvedenicama glagola *iti*, neobilježavanje sekundarne jotacije. Dojmu jezične različitosti pridonose raznolikosti u području samoglasničkih i suglasničkih alternacija, o kojima istraživači piščeva jezika redovito naširoko pišu (Maretić 1915: 191–203).

Svi štokavci franjevci iz 18. st. imaju *j* na mjestu prasl. **d'* leksički ograničeno na likove *gospoja*, *meja*, *mejaš*. Sasvim je jasno da se radi o osobini književnoga jezika preuzetog iz koine bez korekcije. Unatoč neštokavskom podrijetlu, taj fonološki čakavizam nije ni jednomu zasmetao (Maretić 1915: 190; Gabrić-Bagarić 2002: 3).

U morfologiji je zajednička svim piscima pojava imeničkih starih, novih i prijelaznih nastavaka u D, L i Imn. Gmn. ustaljen je uglavnom s nastavkom *-a*, odnosno *-i* (u *-i*-osnova), premda ima i ostalih nastavačkih inačica: *-ø*, *-ov*, *-ih*.

Budući da se sve gramatike iscrpno bave sustavom množinskih padeža, komparacija se sama nameće, pa je sasvim razvidno da od Kašičeve gramatike do najmlađega pisca 18. st. imamo istu situaciju. Isto tako, paradigme imeničkih promjena u Šitovićevoj, Babićevoj i Jurinovoj gramatici ne pokazuju bitnih odstupanja od Kašičeva nacrt (Tafrá 1999: 14–15).

Tipično je za sve franjevačke pisce, počev od Bandulavića i Divkovića, da u 1. l. jd. prezenta imaju nastavak *-u* kod glagola: *volju*, *velju*, *molju*, *govoru*. Taj oblik prezenta opisuje i Kašičeva gramatika, i to upravo za isti tip glagola. U pisaca 18. st. postao je morfem *-u* odlika književnoga jezika (Maretić 1915: 239).

Futur II. u obliku *budeš+infinitiv* također je općepoznata pojava u jeziku svih franjevačkih pisaca, pa je njegova prisutnost u jeziku promatranih autora sasvim očekivana: *bude reći* (Kačić), *budemo živiti*; *budemo se braniti* (Filipović), *budu se odkriti*; *budeš vinčati* (Grabovac), *budem moći*; *budeš moliti* (Babić) (Gabrić-Bagarić 2001: 70).

Kao izrazitu odliku književnoga jezika svi bosanski franjevački pisci usvajaju glag. trpne pridjeve glagola izvedenih od *iti* u arhaičnom obliku: *našast*, *prošast*, *došast* (Gabrić-Bagarić 2001: 71). U pisaca 18. st. navedeni su oblici redovito prisutni (Maretić 1916: 22). Primjeri: *došast* (Kačić), *našastomu*, *prošastih* (Filipović), *došasta* (Grabovac), *došast*, *prošasti* (Babić).

Od starih oblika glag. priloga prošloga sačuvani su u cijelom franjevačkom kompleksu *rekši*, *došadši*, pa tako i u promatranih pisaca nalazi se tu i tamo *rekši* (Filipović), *došadši* (Babić).

Sintaksa

Sintaktičke su odlike redovito uvjetovane vrstom teksta. Prijevodi i prerade oslanjaju se u dobroj mjeri na jezik izvornikā, najčešće latinskih i talijanskih, pa su sintaktički kalkovi prema tim jezicima osnovno obilježje jezika franjevačke književnosti 17. stoljeća. Izvorni i nezahtjevniji tekstovi pouka i propovijedi slijede pučke sintaktičke modele. U promatranih pisaca 18. st. raslojavanje sintaktičkih odlika ovisno o karakteru djela još je izrazitije, premda se osnovne note koine i u njih redovito zapažaju.

U originalnom stvaralaštvu, posebno u poeziji ili u tekstovima inspiriranim pučkom usmenom književnošću, sintaksa će biti narodna, hrvatska, bez konstrukcija tipičnih za prozna prijevodna ili kompilirana djela. U tom je smislu zanimljivo da unutar istoga djela, npr. u Grabovčevu i Babićevu *Cvitu*, prozni predgovori ili tzv. prilike imaju konstrukcije tipične za stariju franjevačku prozu, a stihovani dijelovi su dijametralno različiti. U naraciji preteže pučki rečenični ustroj. Pogledamo li Babićevu rečenicu *Zna bo Gospodin da imamo od svega potribu, ali ako budemo najpri kraljestvo Božje iziskivati, neće nam ništa manjkati*, uočavamo da se na sintaktičkoj razini ne razlikuje od modela tipičnoga za suvremeni hrvatski jezik.

Najizrazitija zajednička osobina svih pisaca 18. st. je uporaba konstrukcije *za+infinitiv* kao zamjena za zavisnu, najčešće namjernu rečenicu: *sašao je nad pakao za izvesti svete* (Babić), *biti čist za primiti ljubav Božju* (Filipović), *za ugoditi poglavicam reče* (Kačić), *za tomu se osvetiti, zazva...* (Grabovac), *za ugoditi prignutju tilesnomu* (Filipović). Zanimljivo je da tu osobinu, tipičnu za

koine bosanskih franjevaca, Babić smatra općeknjiževnom i opisuje ju u svojoj gramatici, a rabi ju i u metajeziku: *ovde sada tumačim... za znati i razumiti; kako moreš viditi... za bolje se uvižbati i naučiti; za znati naprav tumačiti...* (Kosor 1981: 45).

Za ilustraciju opreke u jeziku proze i poezije navodimo Babićeve rečenice uvedene veznikom *da*: *S neba priđe na svit doli / da ozdravi naše boli; Od Divice on se rodi / da nas grišne oslobodi; Sina posla nami doli / da nas grišne oslobodi.*

Franjevačka koine odlikuje se poznavanjem konstrukcije *činiti+acc.+inf.*, koju u ograničenu opsegu nalazimo i u dalmatinskih franjevaca 18. st: *čini doći k sebi sina; činiše doći anđela* (Grabovac), *čini dozvat Katarinu; istoga sina čini umoriti* (Babić), *čini je zaklati; čini obrizovati sve one* (Kačić) (Kuna 1972: 57).

Jezik bosanske franjevačke književnosti obilježen je hipertrofiranom uporabom participija. Participij je u hrvatskom preoblikovan u nepromjenjive glagolske priloge – sadašnji i prošli. Za razliku od priloga participi imaju pridjevsku promjenu, pojavljuju se u različitim konstrukcijama, najčešće nastalim izravnim prevođenjem s latinskoga jezika. Kad jednom postanu dio književnoga jezika, participi se pojavljuju i u originalnim, neprevedenim djelima.

U pisaca 18. st. koji oponašaju jezik pučkih tvorevina nema participskih konstrukcija, dok su u proznih pisaca pretežito vjerske tematike, bez obzira na stupanj originalnosti djela, participi zastupljeni u znatnoj mjeri.

Najbolji primjer za to je Babić koji ima samo atributni particip, a konstrukcije s participom nema uopće. Kačić pak participe koristi u prozi, i to u istim tipovima konstrukcija kakve nalazimo u franjevačkoj koine, ali mnogo rjeđe i ograničenije (Kuna 1972: 57; Gabrić-Bagarić 2002: 74).

Najzastupljeniji je particip u službi atributa ili poimeničenoga pridjeva: *smrdećim ognjem, ishodeći dimi* (Filipović), *zviri razdiruće, žena šumu beruća* (Kačić), *čoviku stojećemu u raju zemaljskome; živine odeće, letuće i plazujuće* (Grabovac), *...da prosećim pitana dopustiš; ispovidajućim se tebi oprosti grihe* (Babić).

U predgovoru *Gramatike* Babić piše: “... počimajućim dajem na znanje”, pa vidimo da se supstantivizirani particip javlja i u metajeziku.

Knežević mjestimično osjeća latinske participske konstrukcije neprirodnim u hrvatskom tekstu, pa ih razrješava onako kako bi se to učinilo i u suvremenom jeziku. Za razliku od Bandulavića, koji rečenicu iz Vulgate *...Hunc invenimus subvertentem gentem nostram, et prohibentem tributa dare Caesari...*^(Lk 23, 2) prevodi: *Ovoga najdosmo podvraćajući narodom našim: i zabranjujući harače dati*

Cesaru...^(B 117) Knežević prenosi bliže duhu hrvatskoga jezika: *Ovoga smo našli da privraća narod naš i da zabranjuje harače davati cesaru...*^(K 81).

Iako takve korekcije predstavljaju iznimku a ne pravilo, Knežević je naznačio da u književni jezik 18. st. počinju prodirati štokavske crte, odnosno da se mijenja jezični osjećaj hrvatskih pisaca.

U jeziku pisaca 18. st. pojavljuje se konstrukcija s participom koja se izravno oslanja na latinski ablativ apsolutni, a u jeziku starijih franjevačkih pisaca pratimo je od Bandulavića.

Primjeri toga tipa su: *Putujući tako i razgovarajući se, evo se ukazaše kola ognjena; Osvanuvši dan, skupiše se zajedno* (Kačić), *Zaspavši Tobija, pade mu na oči vruća skotina od lastavice* (Grabovac).

Istom krugu po podrijetlu i uporabi pripada i konstrukcija *budući/bivši+particip*, koja se tu nalazi umjesto priloga prošlog ili umjesto zavisne, najčešće vremenske rečenice: *Budući došli u kuću, biše lipo primljeni; Vladišlao... budući blizu domakao..., potište car prida nj golemu, silnu vojsku...* (Grabovac), *...u zemlji od Egipta budući Jakov pribivao dođe na skončan 'je života* (Kačić).

Knjiška osobina je izricanje agensa u obliku *od+genitiv* uz pasiv: *koja će od sinova tvojih biti posidovana* (Kačić), *bi otrovan od svoje žene; od vraga nastovan* (Grabovac), *bi pokopan od dobri i sveti ljudi* (Babić). Zanimljivo je da se agens izriče pomoću *od+genitiv* i uz kopalativno-participsku i uz refleksivnu konstrukciju, što je sintaktički kalk prema latinskom.

Nevezani tekst u Babićevoj gramatici potvrđuje da je prijedložni agens bio odlika književnoga izraza: *Meštar moj štuje se od mene, Jer sam od drugoga ljubljen*. Budući da je takav pasiv s izrečenim agensom odlika franjevačke književne koine, jasno je da su je franjevački gramatičari opisali u svojim gramatičkim naputcima (Gabrić-Bagarić 1989: 194–195).

U Babićevoj gramatici opisana je i sklonost franjevačkih pisaca da uz glagole govorenja i srodnih značenja dopunu izražavaju prijedložno-padežnom vezom *od+genitiv* umjesto *o+lokativ*, što se s velikom čestotom nalazi i u pisaca 18. st.: *...koji dobro čine, od njih ne govorite* (Kačić), *govorenja od svetih sakramenata...* (Filipović), *od njih ne govorite; ne pitaj me ti od toga* (Grabovac), *govoriti od ove slave neizrečene* (Babić) (Kosor 1981: 47).

Franjevački pisci 18. st. preuzeli su iz bosanske franjevačke koine i konstrukciju *po usta...*, premda s vrlo različitom čestotom: *po usta svoji proroka* (Grabovac), *reče mu po usta proroka* (Kačić), *po usta proroka; po usta Mojsi(j)a; po usta kralja Davida; po usta Izaije proroka; po usta s. Jakova* (Babić).

Umjesto jednine sr. roda zamjenica ili pridjeva rabe franjevački pisci množinu, što je sintakstički kalk prema latinskomu: *i druga mnoga korisna njihovim*

dušam rekavši; kaza mužu svaka (Kačić), apostoli jedna upisaše, a jedna rekoše (Filipović), kada budeš svaka štiti (Babić), sva videći i razumeći; sva čoviku Bog podloži (Grabovac).

Zanimljivo je da Babić u gramatici registrira i opisuje tu odliku (Kosor 1981: 43).

Nije nevažno da jedan broj navedenih sintaktičkih osobina opisuje kao hrvatske i Maretić u svojoj *Gramatici i stilistici*, te da se u raspravama o dalmatinskim i slavonskim piscima na te postavke iz *Gramatike* posebno poziva (Maretić 1910: 230–233; Maretić 1916: 86–92).

Leksik

Raslojenost leksika u jeziku franjevac 18. st. u izravnoj je vezi s tematikom njihovih djela. Uvjetno nazvano povijesna djela rabe leksik različit od djela s nabožnom temom i namjenom, kao što je za stihovani tekst tipičan leksik koji bi se kvalificirao kao poetski i pučko-umjetnički.

Ipak se mogu ustanoviti izvjesne relacije prema franjevačkoj koine, posebno u sferi religiozno-teološkoga nazivlja, te u sklonosti prema kontaktnoj sinonimiji.

U području teološko-religioznoga nazivlja i specijalnoga leksika uopće registrirat ćemo posuđenice, tuđice, crkvenoslavenski i nešto rjeđe domaći knjiški leksik, i to u svih promatranih pisaca: *bistvo, bogabojeći, blagodarstvo, devoto, devocion, dobročinac, došastje, iskrnji, kipoštostvo, korablja, lemozina, libar, manastir, misnik, nenavidost, pedepsati, prćija, predika, procesion, priljubodivstvo, priljubodivac, purgatorio, psost, rožario, svetogrstvo, tempio, verši, vjekovječni...*

Grabovac će posuđenice uzeti i za označavanje zoonima i pojmova svakodnevice: *kukudrio, meštar, timun, upenjgati...* Ne bježe ni od turcizama: *aviz, avizati, džigerica, jaspre, pendžer, sindžir, sobet* (Grabovac), *ibrik, sinija, sindžir* (Kačić), *kasap* (Filipović).

Ugledanje u bosanske pisce rezultiralo je uvođenjem kontaktnih sinonima, povezanih na različite načine: veznicima *ili(ti)/ali(ti), alti, i*, rjeđe asindetskih.

Primjeri iz Kačića: *kolur aliti mast, sekretar aliti otajnopisaoc, disputati se ali prigovarati, čavli aliti ekseri, ponistra aliti oblok...*

Primjeri Grabovčeva jezika: *mirakuli aliti čudesa, misto i paiz, naravnik aliti filozof, nadimiti alti okaditi, nauk i aviz, obćenoćstvo alti pivnica, potop alti sud vodeni, razlogovati aliti dišputati, špije i dokazaoci, tempio aliti crkva.*

Babićevi sinonimi: *artikul ili članak, pivajući ili kantajući, pisme iliti verši, neznabošca idolatra, krizma iliti potvrđenje, odbigao i rebelao se, ticanje ili dodivanje, svetkovina iliti blagdana, napamet ili naustice, baština i očinstvo* itd.

Zajedničko je svim piscima da su sinonimi obilježje samo proznoga teksta, dok ih u poeziji nema, niti za njih tamo može biti prostora s obzirom na metar i ritam pjesama.

Zanimljivo je da kontaktne sinonime ima čak i fra Josip Jurin u svojoj gramatici: *daž, kiša; elemenat, prvostvor, počelo; ocat, kvasina; pakao, ad, vragodom; pisak, pržina, žalo; poduminta, temelj; vilajet, misto, pokrajina; žlica, kašika* i sl. (Tafra 1999: 18–19).

Usporedimo li Jurinove sinonimne parove i nizove s onima što ih bilježe pisci, vidjet ćemo da sinonim služi kako bi stranu riječ protumačio domaćom, ili riječ iz jednoga narječja/govora riječju s drugoga područja. Turcizmi kao objasnidbeni sinonimi nisu rijetki. Jurin ima k tomu i novotvorenice koje i sam doživljava kao nejasne pa ih tumači narodnom ili uopće poznatom riječju (*ad – pakao – vragodom*).

Uvođenje sinonima u književni izraz tipično je ne samo za književna nego i za leksikografska djela (Mikalja, Della Bella) i za gramatičarska ostvarenja (Babić, Šitović), pa se radi o nastojanju pisaca da dijalektu neujednačenost prevladaju, i to tako izrazito i u tolikoj mjeri da to postaje obilježje književnoga jezika. Možda pisci nisu uvijek ni bili svjesni da takvim postupkom stvaraju književni izraz naddijalektnoga karaktera.

Svojevrsno inoviranje leksičkoga sloja nastaje prodorom pučkoga leksika i posebno pučkih frazema kad u 18. st. pisci počinju naslijeđeni izraz otvarati utjecaju narodnoga stvaranja i izražavanja. Odmak od klasičnih franjevačkih tema značio je otvaranje utjecajima nekih novih jezičnih uzora, u ovom slučaju folklorne koine.

Uglavnom se pojavljuju stalne sintagme i frazemi: *britka ćorda, bijelo lice, loša sreća, sivi sokolovi, pleća okrenuti, razviti barjake* (Grabovac), *bijelo lišće, bilica pšenica, bojno kopje, virna ljuba, nediljica dana* (Kačić), i to uglavnom u stihu, manje u proznim pasażima. Budući da Grabovac ima i stihova nabožnoga sadržaja, ističemo da pučke sveze i frazeme rabi samo u pjesmama s povijesnim temama. Grabovac je sklon citiranju narodnih poslovice i izreka: *Od zla početka crnja svrha; Nevira grčka, sila turska, vražja napast – Bože, ne daj upast*.

Filipovićeve tekstovi zbog svojega moralno-katehetskoga sadržaja takve leksičke inovacije koriste vrlo ograničeno.

Zaključak

Dalmatinski su pisci 18. st. svoj izraz temeljili na koine bosanskih franjevačkih pisaca prethodnoga razdoblja, i to na najizrazitijim odlikama: štokavici, ikavici, štakavsko/šćakavskom dvojstvu, čuvanju staroga sustava množinskih padeža, posebnim sintaktičkim konstrukcijama i specifičnom izboru leksika. Izrazitije novoštokavske inovacije prodiru s novim temama, kao što su povijest svijeta i puka hrvatskoga, s novim sadržajima kakav su pjesme o povijesnim osobama i događajima, te s novim književnim rodом — poezijom. Njihov je književni jezik ipak konzistentan sustav, koji se primjenjuje u svim djelima ovdje promatраних pisaca i u onih koji su posebno proučeni u raspravama drugih istraživača. Takav tip književnoga jezika čije se glavne odlike mogu apstrahirati iz djelâ promatраних pisaca, i uopće pisaca nabožne i popularne književnosti, iako nepodvrgnut svjesnoj kodifikaciji, ima elemente standardizacije. Tu prvenstveno mislimo na funkcionalnu proširenost, izraženu neovisnost o konkretnom govoru, posebno na sintaktičkoj razini, obvezatnost uporabe za sve korisnike i svojevrsnu preskriptivnost u djelima onodobnih gramatičara. Za povijest današnjega standardnoga jezika bitan je štokavski temelj i izrazna komponenta pučkoga stvaralaštva, što treba naglasiti s obzirom na rješenja što su ih na prijelazu iz 19. u 20. st. hrvatskomu jeziku ponudili pripadnici određenih filoloških škola.

Popis citirane i konzultirane literature:

- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 1989. *Jezik Ivana Bandulavića, franjevačkoga pisca iz 17. st.* Sarajevo: Svjetlost.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 1997. *Pisctole i evangelya, Das Perikopenbuch Des Ivan Bandulavić von 1613., Teil b.: Glossar und Kommentar.* Böhlau Verlag Köln, Weimar, Wien.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 2001. Jezik Pavla Posilovića. *Zbornik o Pavlu Posiloviću*, Šibenik – Zagreb, 53–86.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 2002. *Babuša* i franjevačka književnojezična baština. *Zbornik radova o Tomi Babiću*, Šibenik – Zagreb, 65–79.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 2003. Pištrole i evanđel'ja (1773.) fra Petra Kneževića i hrvatska lekcionarska tradicija. *Zbornik o Petru Kneževiću*, Zagreb – Šibenik, 117–132.
- Hrvatski jezik.* 1998. Redaktor naukowy Mijo Lončarić. Opola: Uniwersytet Opolski, Instytut filologii Polskiej.
- IGNJATOVIĆ, DUŠANKA 1974. *Jezik štampanih dela Jerolima Filipovića, franjevačkog pisca 18. veka.* Biblioteka Južnoslavenskog filologa, n.s. knj. 5. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.

- KOSOR, MARKO 1953. Trojezična gramatika fra Josipa Jurina. *Rad JAZU*, 295, Zagreb, 41–65.
- KOSOR, MARKO 1981. Hrvatski jezik latinske gramatike fra Tome Babića. *Kačić*, XIII, Split, 5–56.
- KOVAČIĆ, ANTO SLAVKO 1991. *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebrene*. Sarajevo.
- KUNA, HERTA 1972. Udio franjevačke književnosti 18. vijeka u stvaranju literarnog jezika zapadnog srpskohrvatskog područja. *Književni jezik*, 3–4, Sarajevo, 41–61.
- KUNA, HERTA 1974. *Hrestomatija starije bosanske književnosti*. Sarajevo.
- MARETIĆ, TOMO 1910. Jezik slavonskih pisaca. *Rad JAZU*, 180, Zagreb, 146–233.
- MARETIĆ, TOMO 1915.; 1916. Jezik dalmatinskih pisaca 18. vijeka. *Rad JAZU*, 209; 211, Zagreb, 1–92; 173–240.
- PAVEŠIĆ, SLAVKO 1968 Jezik Stjepana Matijevića. *Rasprave Instituta za jezik*, Zagreb, 371–484.
- PRANJKOVIĆ, IVO 2000. *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*. Zagreb: Matrica hrvatska.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1880.–1976. I–XXIII. Zagreb: JAZU. (= ARj)
- ŠETKA, JERONIM 1967. O. fra Toma Babić. *Kačić*, I., Split, 95–203.
- TAFRA, BRANKA 1999. Jezikoslovac fra Josip Jurin. *Zbornik radova sa znanstvenog skupa*, Primošten – Šibenik, 7–34.
- Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. 1982. Sarajevo: Institut za jezik i književnost.

The literary and linguistic norm of the 18th century Franciscan writers – a constituent of the language codification process

Summary

Based on the language of 17th century Bosnian Franciscan literature and enriched with features of the Neo-Štokavian folklore koine, the language of the 18th century writers represents a consistent system. Although it was not subject to willful codification, the language of the 18th century writers has codification elements. This is primarily implied by functional distribution, pronounced independence from common speech, especially on the syntactic level, compulsory use for all users and specific prescriptiveness in grammar handbooks of the time.

Ključne riječi: franjevačka koine, standardizacija, franjevačke gramatike

Key words: Franciscan koine, codification, Franciscan grammars